

ТЕМА 11. ІНДЕКСНИЙ МЕТОД

11.1 Суть індексів, їх особливості як узагальнюючих показників.

11.2 Класифікація індексів та їх функції.

11.3 Методологічні принципи побудови індексів.

11.4 Агрегатна форма індексів.

Автор Олександр Маценко, PhD

11.1 СУТЬ ІНДЕКСІВ, ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ЯК УЗАГАЛЬНЮЮЧИХ ПОКАЗНИКІВ

Індекс (від лат. *index* – показник) – це відносний показник, що характеризує зміну явищ у часі, просторі, а також у порівнянні з планом, нормою чи стандартом.

Роль, значення та особливість індексів у економічному аналізі обумовлені тим, що за їх допомогою можна порівнювати безпосередньо несумірні (неспівставні) явища.

Основні завдання

За допомогою індексів у статистико-економічному аналізі вирішуються наступні *завдання*:

- 1) Визначається середня зміна складних, безпосередньо несумірних сукупностей у часі.
- 2) Встановлюється середнє співвідношення складних явищ у просторі.
- 3) Визначається роль окремих факторів у загальній зміні складних явищ у часі та просторі.
- 4) Оцінюється середній ступінь виконання плану (норми) за сукупністю в цілому або її частиною.

11.2 КЛАСИФІКАЦІЯ ІНДЕКСІВ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ

За охопленням елементів сукупності розрізняють індивідуальні та загальні індекси.

Індивідуальними вважаються індекси, що характеризують зміну одного елемента сукупності, або всієї однорідної сукупності (це ті ж самі темпи зростання).

Зведеними називаються індекси, що характеризують зміну складних сукупностей, окремі елементи яких несумірні.

За методом побудови розрізняють *агрегатні* індекси та *середні з індивідуальних*.

Вибір методу побудови загальних індексів залежить від характеру первинної інформації.

Класифікація індексів

За змістом індексованих величин розрізняють:

- *індекси кількісних (екстенсивних) показників;*
- *індекси якісних (інтенсивних) показників.*

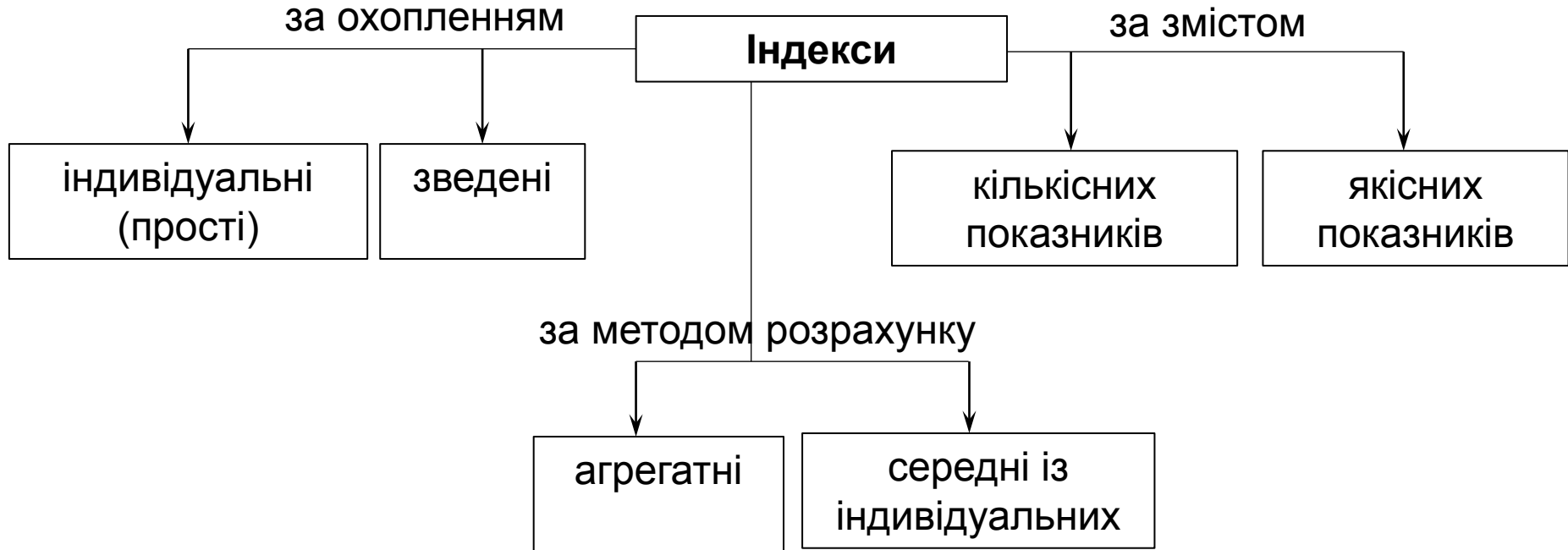
До кількісних показників відносяться:

- *індекси фізичного обсягу продукції;*
- *індекси обсягу споживання;*
- *обсягу національного доходу та ін.*

До якісних відносяться:

- *індекси цін;*
- *індекси собівартості продукції;*
- *трудомісткості;*
- *продуктивності праці та ін.*

Класифікація індексів

Функції індексів

Зведені індекси виконують дві головні функції:

- *Синтетичну*, за допомогою якої здійснюється об'єднання (агрегування) в єдине ціле різнорідних одиниць сукупності;
- *Аналітичну*, спрямовану на визначення впливу окремих факторів на зміну складних явищ.

11.3 МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ІНДЕКСІВ

*Основними об'єктами для побудови економічного індексу є: **ціни** за одиницю продукції і **кількість** (обсяг) цього товару.*

Це пов'язано з тим, що розрахунок узагальнюючих показників для складної сукупності в цілому, яка складається із різнорідних елементів, не завжди можливий. Тому необхідний певний сумірник, яким і є ціни (собівартість або трудомісткість одиниці продукції).

Позначення

При розрахунку індексів використовуються спеціально прийняті символічні позначення:

- 1) Індивідуальні індекси позначаються i з підстрочним знаком показника, що індексується, наприклад, i_p – індекс цін.
- 2) Зведені індекси позначаються I .
- 3) Ціни позначаються латинською літерою p – price – ціна.
- 4) Кількість товару q ;
- 5) Собівартість продукції позначається z .
- 6) Трудомісткість позначається t (t – кількість часу на виробництво одиниці продукції).
- 7) Продуктивність праці $1/t$.
- 8) pq – вартість товарообігу (виручка підприємства або вартість продукції);

Індивідуальні індекси

$i_{pq} = i_p \cdot i_q$ – спряжений індекс товарообігу

$i_p = \frac{p_1}{p_0}$ – індивідуальний індекс цін.

Базовий період позначається через 0, а поточний – через 1.

Індекси виражаються у % або у коефіцієнтах. База приймається за 100%.

ПРИКЛАД: Нехай ціна на цукор у нинішньому році 30 грн/кг, а у базисному – 20 грн/кг.

$$i_p = \frac{30 \text{ грн}}{20 \text{ грн}} = 1,5 = 150\%$$

Індивідуальні індекси

$i_q = \frac{q_1}{q_0}$ – індекс фізичного обсягу продукції

$i_z = \frac{z_1}{z_0}$ – індекс собівартості

$i_t = \frac{t_1}{t_0}$ – індекс трудомісткості

$i_{\frac{1}{t}} = \frac{t_0}{t_1}$ – індекс продуктивності праці

11.4 Агрегатна форма індексів

Зведені індекси найчастіше використовуються у статистико-економічному аналізі для характеристики зміни складних явищ. Більш частіше використовується *агрегатна форма* зведених індексів.

Агрегатний індекс складається з *2-х частин*:

- 1) *індексованої величини*, зміна якої визначається.
- 2) *ваги* індексу, тобто його *сумірника*.

Для характеристики кошика споживання необхідно звести все до грошей:

$$Q = p \cdot q,$$

де Q – вартість;

p – ціна;

q – кількість товару.

Індекс Пааше, 1874 р.

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \quad \text{– індекс цін (Пааше)}$$

p_1 – ціни поточного періоду; p_0 – ціни базисного періоду.

Індекс Пааше характеризує зміну цін поточного періоду, у порівнянні з базисним на товари, що реалізовані у поточному періоді.

Різниця між чисельником і знаменником індексу Пааше характеризує абсолютну суму економії (перевитрат) коштів населення від зміни цін:

$$\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1$$

Також представлена різниця характеризує абсолютну зміну товарообігу за рахунок зміни ціни.

Індекс Ласпейреса, 1864 р.

Показує, наскільки змінилися ціни у поточному періоді у порівнянні з базисним на товари, реалізовані у базисному періоді.

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0} \quad \text{- індекс Ласпейреса}$$

У нашій країні індекси розраховують в основному за принципом Пааше, тоді як у більшості країн частіше використовується індекс Ласпейреса.

Агрегатні індекси

Усі індекси, крім індексу фізичного обсягу (кількості) розраховуються за принципом Пааше.

$$I_z = \frac{\sum z_1 q_1}{\sum z_0 q_1} \quad \text{– індекс собівартості}$$

$$I_t = \frac{\sum t_1 q_1}{\sum t_0 q_1} \quad \text{– індекс трудомісткості}$$

$$I_{\frac{1}{t}} = \frac{\sum t_0 q_1}{\sum t_1 q_1} \quad \text{– індекс продуктивності праці}$$

Індекс фізичного обсягу розраховується за принципом Ласпейреса:

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \quad \text{– індекс фізичного обсягу}$$

Агрегатний індекс вартості товарообігу

$$I_{pq} = I_p \cdot I_q = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \cdot \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum q_0 p_0}$$

Завдання впливу окремих факторів на зміну складного явища у цілому аналізують за допомогою спряжених індексів:

$$\Delta pq = \left(\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_0 \right) = \underbrace{\left(\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1 \right)}_{(1)} + \underbrace{\left(\sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0 \right)}_{(2)}$$

Якщо (1) більше (2), то на загальну зміну індексу товарообігу (виручку) більше вплинули ціни, ніж кількість проданого товару, и навпаки.

НАПРИКЛАД. Нехай у нас є дані про ціни за одиницю продукції і обсяг її реалізації на ринку. Розглянемо як змінилися ціни у порівнянні з минулим роком на основні продукти харчування.

Продукти	Ціна за одиницю, грн		Обсяг продажів, од.	
	у базисному періоді (p_0)	у поточному періоді (p_1)	у базисному періоді (q_0)	у поточному періоді (q_1)
М'ясо, грн/кг	250,0	255,0	8,0	10,0
Яйця, грн/дес.	30,0	35,5	5,0	5,0
Молоко, грн/л	20,0	25,0	3,0	4,0

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} = \frac{255 \cdot 10 + 35,5 \cdot 5 + 25 \cdot 4}{250 \cdot 10 + 30 \cdot 5 + 20 \cdot 4} = \frac{2827,5}{2730} = 1,0357 (103,57\%)$$

Висновок: у середньому ціни на основні продукти харчування у нинішньому році збільшились на 3,57 %.

Знайдемо економію (перевитрату) коштів населення у результаті зміни цін:

$$\text{Економія(перевитрати)} = \sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1$$

Якщо «-» - економія коштів населення;
«+» - перевитрата коштів населення.

$$\text{Економія(перевитрати)} = \sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1 = 2827,5 - 2730 = 97,5 \text{ грн}$$

У нинішньому році населення за одну і ту ж кількість тих же самих продуктів стало платити на 97,5 грн більше.

Індекси виконання плану

При їх розрахунку фактичні дані порівнюються з плановими. При цьому вагою індексу можуть бути як планові, так і фактичні показники.

$$I_z = \frac{\sum z_1 q_{пл}}{\sum z_{пл} q_{пл}} \quad (1)$$

$$I_z = \frac{\sum z_1 q_1}{\sum z_{пл} q_1} \quad (2)$$

$q_{пл}$ – вага планового періоду

Перший індекс з плановою вагою характеризує виконання плану по собівартості запланованої до реалізації продукції.

Другий індекс характеризує собівартість фактично реалізованої продукції у порівнянні з плановою.

Індексні ряди

У процесі аналізу складних явищ нерідко доводиться мати справу з явищами, що змінюються не лише за два періоди (поточний і базисний), а за ряд періодів. В таких випадках формуються **індексні ряди**, або їх ще називають **індексні системи**.

Якщо ланцюгові і базисні індекси охоплюють один і той же період часу, то між ними існує наступний зв'язок:

- 1) добуток ланцюгових індексів дорівнює кінцевому базисному.

Індексні ряди

Приклад.

Рік	1	2	3	4	5
Обсяг реалізації, од	q_0	q_1	q_2	q_3	q_4

$$1) \frac{q_1}{q_0} \cdot \frac{q_2}{q_1} \cdot \frac{q_3}{q_2} \cdot \frac{q_4}{q_3} = \frac{q_4}{q_0}$$

- **взаємозв'язок.** Добуток ланцюгових індексів дорівнює відношенню кінцевого індивідуального базисного

Індексні ряди

2) Відношення наступного базисного до попереднього дорівнює відповідному ланцюговому.

Рік	1	2	2	3	4
Обсяг реалізації, од	q_0	q_1	q_2	q_3	q_4

$$2) \frac{q_4}{q_0} : \frac{q_3}{q_0} = \frac{q_4 \cdot q_0}{q_0 \cdot q_3} = \frac{q_4}{q_3}$$

Індексні ряди

Індексні ряди можуть формуватися як за базисним, так і за ланцюговим принципом в залежності від мети дослідження. Разом з тим, потрібно мати на увазі, що індекси якісних показників формуються зі змінними, а індекси кількісних з постійними вагами.

Товар	Зміна цін					Обсяг реалізації				
	січ.	лют.	бер.	...	n	січ.	лют.	бер.	...	n
А	p_0	p_1	p_2		p_n	q_0	q_1	q_2		q_n
Б										

Індекс цін, побудований за базисним принципом	Індекс цін, побудований за ланцюговим принципом
$I_{p_{\frac{1}{0}}} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$ $I_{p_{\frac{2}{0}}} = \frac{\sum p_2 q_2}{\sum p_0 q_2}$ <p>.....</p> $I_{p_{\frac{n}{0}}} = \frac{\sum p_n q_n}{\sum p_0 q_n}$	$I_{p_{\frac{1}{0}}} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$ $I_{p_{\frac{2}{1}}} = \frac{\sum p_2 q_2}{\sum p_1 q_2}$ <p>.....</p> $I_{p_{\frac{n}{n-1}}} = \frac{\sum p_n q_n}{\sum p_{n-1} q_n}$

Товар	Зміна цін					Обсяг реалізації				
	січ.	лют.	бер.	...	n	січ.	лют.	бер.	...	n
А	p_0	p_1	p_2		p_n	q_0	q_1	q_2		q_n
Б										

Індекс кількості, побудований за базисним принципом

$$I_{q_1/0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

$$I_{q_2/0} = \frac{\sum q_2 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

.....

$$I_{q_n/0} = \frac{\sum q_n p_0}{\sum q_0 p_0}$$

Індекс кількості, побудований за ланцюговим принципом

$$I_{q_1/0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

$$I_{q_2/1} = \frac{\sum q_2 p_0}{\sum q_1 p_0}$$

.....

$$I_{q_n/n-1} = \frac{\sum q_n p_0}{\sum q_{n-1} p_0}$$

В індексах фізичного обсягу ваги беруться на рівні базисного періоду

$$\frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \cdot \frac{\sum p_2 q_2}{\sum p_1 q_2} \neq \frac{\sum p_2 q_0}{\sum p_0 q_0}$$

за Пааше властивість не
стверджується

$$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \cdot \frac{\sum q_2 p_0}{\sum q_1 p_0} = \frac{\sum q_2 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

за Ласпейресом властивість
справджується

Середні із індивідуальних індексів (середньоарифметичний і середньогармонічний)

Середньоарифметичний індекс застосовується як правило при індексуванні кількісних показників, коли є дані про вартість товарообігу базисного періоду та індивідуальні індекси фізичного обсягу.

Середньоарифметичний індекс формується шляхом перетворення агрегатного індексу фізичного обсягу.

$$i_q = \frac{q_1}{q_0} \Rightarrow q_1 = i_q \cdot q_0$$

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} = \frac{\sum i_q q_0 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

(1)

ПРИКЛАД. Є дані про товарообіг та зміну обсягу реалізації товарів у магазині електротоварів.

Товар	Ціна за одиницю, тис. грош. од		Зміна обсягу реалізації у поточному періоді, %
	базис $\sum p_0 q_0$	поточн. $\sum p_1 q_1$	
Смартфони	20,0	17,5	- 6 (0,94)
Ноутбуки	25,0	26,2	+ 2 (1,02)
Фотоепілятори	4,0	4,0	без змін (1)

Визначити зміну обсягу реалізації в магазині електротоварів.

$$I_q = \frac{0,94 \cdot 20,0 + 1,02 \cdot 25,0 + 1 \cdot 4,0}{20 + 24 + 4} = \frac{48,3}{49} = 0,99 \text{ (99\%)}$$

ВИСНОВОК: у середньому обсяг реалізації зменшився на 1%.

Середньогармонічний індекс розраховують при індексуванні якісних показників, коли є дані про вартість товарообігу поточного періоду та індивідуальні індекси якісних показників.

$$i_p = \frac{p_1}{p_0} \quad \Rightarrow \quad p_0 = \frac{p_1}{i_p}$$

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum \frac{p_1 q_1}{i_p}}$$

(2)

ПРИКЛАД. Є дані про товарообіг та зміну обсягу реалізації товарів у магазині електротоварів.

Товар	Ціна за одиницю, тис. грош. од		Зміна цін у поточному періоді, %
	базис $\sum p_0 q_0$	поточн. $\sum p_1 q_1$	
Смартфони	20,0	17,5	+ 7 (1,07)
Ноутбуки	25,0	26,2	- 2 (0,98)
Фотоепілятори	4,0	4,0	без змін (1)

Визначити середню зміну цін в магазині електротоварів.

$$I_p = \frac{17,5 + 26,5 + 4,0}{\frac{17,5}{1,07} + \frac{26,2}{0,98} + 4} = 1,01 \quad (101\%)$$

ВИСНОВОК: у середньому ціни зросли на 1%.

Територіальні індекси

Характеризують співвідношення складних явищ у просторі (по окремих країнах, містах тощо).

Індивідуальні індекси розраховують як відносні величини порівняння.

Побудова зведених індексів обумовлюється вибором бази порівняння та ваги індексів.

$$I_p = \frac{\sum p_A q_A}{\sum p_B q_A}$$

де q_A, q_B – кількість проданих товарів відповідно у містах А і Б

$$I_p = \frac{\sum p_A q}{\sum p_B q}$$

$q = q_A + q_B$ – загальний обсяг товару у містах А і Б

Територіальні індекси

При розрахунку територіального індексу фізичного обсягу в якості ваги беруться середні ціни.

$$I_q = \frac{\sum q_A \bar{p}_i}{\sum q_A \bar{p}_i}$$

де $\bar{p}_i$ – середня ціна кожного виду товару, що вивчається

Індекси змінного складу (ІЗС)

Використовуються при вивченні зміни лише якісних показників, що виражені середніми величинами.

Зміна середніх показників залежить водночас від зміни варіантів, з яких формуються середні, та питомої ваги цих варіантів у загальній зміні явища.

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i f_i}{\sum f_i}$$

Індекс ціни змінного складу:

$$I_p^{3C} = \frac{\bar{p}_1}{\bar{p}_2} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum q_1} \cdot \frac{\sum p_0 q_0}{\sum q_0}$$

Індекс ціни фіксованого складу:

$$I_p^{\Phi C} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum q_1} \cdot \frac{\sum p_0 q_1}{\sum q_1} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$$

Індекс структурних зрушень:

$$I_p^{C3} = \frac{\sum p_0 q_1}{\sum q_1} \cdot \frac{\sum p_0 q_0}{\sum q_0}$$

Дякую за увагу!